

Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge

In zijn beroemd verhaal van de moord op graaf Karel de Goede beschrijft Galbert van Brugge, met de nauwkeurigheid die hem kenmerkt, de omstandigheden waarin de Bruggelingen de omwalling van hun woongebied in 1127 hebben ontworpen en uitgevoerd (1). Hoewel hij die belangrijke onderneming enkel op 6 maart vermeldt, toch kan men uit de overige gegevens van zijn verhaal het gehele verloop van de zaak tot in de bijzonderheden hersamenstellen.

Toen in de ochtenduren van woensdag 2 maart 1127, de graaf in de St.-Donaaskerk als slachtoffer van een sluipmoord viel, was het gebied dat later tot stad zou verheven worden, niet door een omwalling afgescheiden van het platteland. Vanzelfsprekend was de burcht door een ringmuur beschermd en afgesloten (2); ten oosten en ten noorden daarvan had men een vooruitgeschoven verdedigingsgordel van natuurlijke en kunstmatige watergangen aangelegd. Die gordel omsloot het gebied begrensd door de Steenhouwersdijk en de Groene Rei ten zuiden, de Verversdijk ten oosten, de Spiegelrei ten noorden en de Rei ten westen. Men heeft het als eiland bestempeld, daar het inderdaad langs alle zijden door water omringd was (3). Dat het hier niet om de

(1) De omwalling te Brugge werd in het licht van de ontwikkeling in de overige steden tussen Loire en Rijn op uitstekende wijze bestudeerd door prof. dr. F.L. Ganshof, *Over stadsontwikkeling tussen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen*, waarvan men de tweede herziene uitgave (Antwerpen-Brusset, 1944, 96 blz. + ill.) zal raadplegen. Daar zal men behalve een historische plattegrond (pl. 8), ook vermelding van de vroegere bibliografie vinden.

(2) Zie verder over de burcht, waarvan de oppervlakte ongeveer 1 Ha. 50 a. bedroeg, F.L. Ganshof, *Stadsontwikkeling*, blz. 19, met de aldaar vermelde vroegere studies.

(3) F.L. Ganshof, *Stadsontwikkeling*, blz. 39, n. 4.

bescherming van de burgerbevolking, maar om een militair verdedigingswerk te doen was, lijdt geen twijfel; immers het gros der bevolking was naast de burcht in de richting van de S.-Salvatorskerk en het Zand, en dus buiten die verdedigingsgordel gevestigd, en bovendien is nergens, ook niet bij Galbert, enige aanduiding te vinden, die zou laten vermoeden dat men een onderscheiding kende tussen de bevolking binnen of buiten dat omgorde gebied. De gehele woonruimte rondom de burcht wordt door Galbert als „suburbium” in tegenstelling met het „castrum” gesteld, en de inwoners worden, ongeacht of zij binnen of buiten de vooruitgeschoven verdedigingsgordel wonen, als „suburbani” aangeduid.

Toen op 2 maart het nieuws van de moord zich in het suburbium had verspreid, was de proost in het onzekere over de houding die de bevolking zou aannemen. Hij achtte het niet uitgesloten dat de burgers partij tegen hem zouden kiezen, en rekende zelfs met de mogelijkheid van een gewapend optreden; hij nam dan ook maatregelen om de kerk in staat van verdediging te brengen, en gaf bevel wachtposten op de kerktoren en aan de ingangen van het gebouw gedurende de nacht op te stellen. Hij deed dit, naar Galbert zelf verklaart, omdat hij een bestorming door de burgerbevolking vreesde, en zich desgevallend in de gaanderij en de toren van de kerk wilde verschansen (4). De nachtelijke aanval die hij gevreesd had, kwam echter niet. Toen de dageraad van de donderdag aanbrak, was geen enkel teken van beroering bij de burgerbevolking te

(4) „Nocte vero subsequente, jussit prepositus ecclesiam undique armis et vigiliis premuniri, et solarium et turrin templi, in quae loca, si forte a civibus insultus fieret, sese reciperent ipse et sui. Et introierunt illa nocte milites ex precepto prepositi in solarium ecclesiae armati, premunientes turrin et exitus ejus continuis vigiliis, timentes impetum et incursum civium fore contra se die sequenti et deinceps”. Galbert, c. 21. (ed. H. Pirenne, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, Parijs, 1891, blz. 36-37).

bespeuren geweest.

De proost kon die donderdagochtend enigszins opluchten, al rekende hij nog steeds met de mogelijkheid van een aanval in de eerstvolgende dagen (5). Doch weldra zou hij gerustgesteld worden. In de eerste ochtenduren immers verschenen een belangrijke groep burgers op de burcht, en vroegen om de proost te spreken (6). Kwade bedoelingen hadden zij ogenschijnlijk niet, en vijandig gezind tegenover de proost waren zij evenmin. Dat bleek, toen na hun aankomst op de burcht een gevecht om het lijk van de graaf ontstond. De proost wilde het lijk door de abt van de Sint-Pietersabdij te Gent laten wegbrengen, en had aan zijn wapenknechten bevel gegeven het lijk uit de St.-Donaaskerk weg te halen. De clerici van S.-Donaas kwamen echter daartegen in opstand, deden in aanwezigheid van de groep burgers beroep op de proost, die weigerde toe te geven, waarop de clerici gewapend met stoelen, kandelaars en andere kerkbenodigdheden zich te weer stelden. De groep burgers bleef daarbij geheel afzijdig, ook nadat de clerici, die vreesden het onderspit te zullen delven, de alarmklok deden luiden. Het waren andere burgers die op het alarmgelui uit het suburbium in de burcht binnendrongen, en de clerici gewapenderhand hulp boden (7).

Galbert zegt geen woord over het voorwerp van het onderhoud dat de proost die donderdag met de burgers heeft gehad. Men kan niettemin, met vrij grote zekerheid, aannemen dat de proost de vraag van de omwal-

(5) Dat blijkt duidelijk uit de laatste woorden (et deinceps) van het voorgaande citaat uit Galbert.

(6) „In castrum, ubi stabat prepositus et nepotes sui, et simul maxima civium turba cum eis”, Galbert, c. 22 (*ed. cit.*, blz. 39).

(7) „Loco ergo tubae campanos pulsabant, et sic evocaverunt omnes cives loci, qui cum rem intellexissent, armati accurrentes, extractis gladiis circuierunt feretrum comitis, parati ad resistendum, si quis auferre moliretur”. Galbert, c. 22 (*ed. cit.*, blz. 39).

ling ter spraak bracht, en zijn toehoorders heeft weten te overtuigen hun woongebied door een paalwerk te beschermen. Galbert verklaart immers uitdrukkelijk dat de werken op aandringen van de proost en onder leiding van diens broeder, de burggraaf, werden uitgevoerd (8), en daar de gehele omwalling reeds de zondag daaropvolgend voltooid was, kan men bezwaarlijk later dan de donderdag met het werk begonnen zijn. Vroeger, en namelijk de woensdag, kan dat niet zijn gebeurd, want de proost zou daarin die dag zeker niet hebben toegestemd, omdat hij toen nog de burgers wantrouwde, en bovendien op de hulp rekende van zijn aanhangers uit het Veurnse, voor dewelke hij de weg door het suburbium niet door de burgers zou hebben laten afsluiten (9). Blijkbaar heeft de proost die donderdagochtend onmiddellijk begrepen welk voordeel er voor hem uit het opdagen van de burgers te halen was. Het werd hem duidelijk dat deze, in de strijd die nakend was, afzijdig wensten te blijven, en het zal de proost geen moeite hebben gekost om zijn toehoorders te overtuigen dat een aanval van de plattelandse adel op de burcht ieder ogenblik kon verwacht worden, en zijzelf, hun have en goed de eerste slachtoffers zouden zijn van de bekende vernielzucht van de strijdende ridders (10). Wilden zij

(8) „Precepit (*sc. prepositus*) potenter civibus nostris ut loca suburbii circumsepirent fossatis et sepibus, quatenus contra quoscumque sese defenderent... Igitur,... universa quae ad opus sepiendi utilia videbantur, castellano duce, diripiebant cives”, Galbert, c. 25 (*ed. cit.*, blz. 44).

(9) „Feria quarta et quinta (2 en 3 maart) prepositus mandavit per quendam garcionem Waltero ex Frorerdesho, ut per fidem, quam sibi et nepotibus suis dederat adjuratus, in auxilium sibi cum potentia festinaret”. Galbert, c. 21 (*ed. cit.*, blz. 37).

(10) Dat de Bruggelingen dan toch de ridders zouden toelaten in de stad binnen te dringen om de burcht te bestormen, was niet voorzien op het ogenblik van de aanleg van de omwalling, zoals Galbert het zelf verklaart, waar hij schrijft (c. 25, *ed. cit.*, blz. 44): „Conseperant tempore eodem (6 maart) suburbium cives quidem, sed prorsus alia intentione quam ipsis et consultum et imperatum fuisset, sicut postmodum fuit manifestum”.

hun woongebied niet tot slagveld maken, dan was er daartegen slechts één doelmatig middel: onverwijld een omwalling rondom hun woongebied optrekken.

De burgers hebben zich laten overtuigen, en daar er niet mocht getalmd worden, hebben zij zich onmiddellijk aan de arbeid gezet. De werken werden inderdaad met koortsachtige spoed en uitzonderlijke ijver uitgevoerd, want zij waren reeds drie dagen later voltooid (11). Daar men 's nachts niet heeft gewerkt en de dagen in maart slechts 12 werkuren tellen, heeft de gehele onderneming, zelfs als men er de donderdagmiddag mede is begonnen en tot de zondagavond heeft doorgewerkt, niet meer dan 42 werkuren gekost. Wanneer men bedenkt dat de omtrek van de omwalling ongeveer 3950 m. bedraagt (12), en van schansen, torens en verschillende poorten voorzien was, is dat een uiterst merkwaardige prestatie. Zij is verwezenlijkt kunnen worden omdat met het hout en de overige benodigdheden op het domein van de graaf en bij Fromold dicht bij de hand had (13), omdat men iedereen opeiste, ook de clerici, die in gewone omstandigheden van opeisingen vrijgesteld waren, en vooral omdat men bij de aanleg van de omwalling alles uit de bodemgesteldheid heeft gehaald wat er uit te halen was. Men heeft zich inderdaad van de voorhanden watergangen

(11) „In quo ergo perficiendo omnes festinabant, tam clerus quam populus. Itaque nulla fuit requies, nocte invigilando et die operando, donec, consummato opere circumsepiendi suburbium, custodes ordinarent ad singulas portas et turres et propugnacula, quatenus nemo exiret nisi cognitus, et nemo intromitteretur nisi civis”. Galbert, c. 25 (*ed. cit.*, blz. 45).

(12) Dat cijfer dank ik aan de Technische Dienst van de stad Brugge, die het op mijn vraag heeft uitgerekend.

(13) „Igitur sepes et ligna comitis occisi et Fromoldis junioris, qui proscriptione suarum rerum exilium suum expectabat, extra suburbium, et insuper universa quae ad opus sepiendi utilia sibi videbantur, castellano duce, diripiebant cives, et fabricantur ad defensionem communem turres et propugnacula et exitus contra hostes”. Galbert, c. 25 (*ed. cit.*, 44).

bediend, zodat men slechts op enkele plaatsen en op korte afstanden paalwerk op de vlakke grond heeft moeten optrekken. De haast, die men aan de dag legde, bracht mede dat het paalwerk wel bestand was tegen aanvallen van afzonderlijke ridders met een betrekkelijk klein gevolg, doch niet tegen een aanval van een legermacht. Inderdaad, toen Gervasius van Praet met zijn gewapend gevolg de dinsdag daaropvolgend, 8 maart, voor de omwalling verscheen, waagde hij zich niet aan een aanval, en verkoos onderhandelingen aan te knopen. Na de verzekering te hebben gegeven geen schade aan de burgers te berokkenen, werd hij daags daarna in het omwalde gebied binnengelaten (14). Maar toen het tussen Willem van Normandië en Diederik van de Elzas tot een burgeroorlog was gekomen, en Brugge in mei 1128 een aanval van Willem van Normandië vreesde, haastten de Bruggelingen zich hun omwalling door het graven van grachten te versterken (15).

Het is uit de omstandigheden van de aanleg duidelijk dat het tracé van de omwalling niet de omtrek van het bewoonde gebied rondom de burcht heeft gevolgd (16). Wel zal men geen bewoond gebied van enig belang buiten de omwalling hebben gelaten, maar men zal er daarentegen niet hebben tegen opgezien onbewoonde gebieden daarin op te nemen, als de aanpassing bij de bestaande grachten en watergangen het vereiste. Hoewel de beschikbare bronnen niet toelaten vast te stellen

(14) Cf. Galbert, c. 26 (*ed. cit.*, blz. 46).

(15) „Ab illo ergo tempore (6 mei 1128) usque in septimum idus maii (9 mei) Cono ex Frorerdeslo in Winendala, et illi qui in Winchina cum Lamberto arma ferebant contra comitem Theodoricum et suos, non desistebant depredari villas circa se, et rusticos simulque cum rebus ipsorum violenter auferre. At Brudgenses fossatis novis circumdederunt se, vigiliis et insidiis suis et suorum militum sese defensabant”. Galbert, c. 119 (*ed. cit.*, blz. 157-158).

(16) Vgl. de plattegrond bij F.L. Ganshof, *Stadsontwikkeling*, kt. 7, met inachtneming van de opmerking op blz. 83 bovenaan.

waar die onbebouwde gronden gelegen waren, kan men uit het tracé duidelijk aflezen dat de bevolking zich benoorden de as Steenstraat-Hoogstraat had gevestigd. Het is inderdaad opvallend dat de burcht zelf op de omwalling gelegen was, en daaruit mag men besluiten dat het gebied bezuiden de burcht onbewoond was, daar de proost er alle voordeel bij had de burcht ook langs die kant door een omwald gebied beschermd te zien. Hoe het ook zij, de bouw van de omwalling was vooral van belang omdat daarmee het grondgebied van de toekomstige stad voor meer dan anderhalve eeuw werd vastgelegd.

De geschiedenis van die anderhalve eeuw, waarin de grondslagen van Brugge's grootheid werden gelegd, zou verdienen opnieuw ter hand genomen te worden (17). Een deel van de bronnen, die opheldering zouden kunnen brengen, ligt nog in de archieven verborgen, en zou, samen met de uitgegeven bronnen, door nauwkeurig bodemonderzoek, topografische studie en de verdere hulpmiddelen waarover men thans beschikt, moeten worden aangevuld om die geschiedenis tot in de bijzonderheden te kunnen beschrijven. Hoe gewenst een dergelijk omstandig onderzoek ook weze, toch kan men in de voorhanden gegevens voldoende aanwijzingen vinden om de hoofdlijnen van de uitbreiding van het stadsgebied te erkennen en het karakter van de aanleg van de tweede omwalling op het einde van de dertiende eeuw te bepalen.

De snelle aangroei van handel en bedrijf, vooral na

(17) De voornaamste studie over die periode blijft nog steeds : R. Häpke, *Brügger Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*, Berlin, 1906, XXIV + 296 blz. Zie bovendien F.L. Ganshof, *Iets over Brugge gedurende de preconstitutionele periode van haar geschiedenis*. — *Nederl. Historiebl.*, dl. I (1938), blz. 281-303. Voeg daarbij de betreffende bladzijden in H. Van Werveke, *Bruges et Anvers, Huit siècles de commerce flamand. Ed. revue et corrigée*, Brussel, 1944, 118 blz. + ill., en in Th. Luyckx en J.L. Broeckx, *Brugge*, Antwerpen, 1943, blz. 9 - 17.

1127, toen de stad een eigen bestuur had verkregen, is bekend. De opgang van Brugge oefende een verhoogde aantrekkingskracht op de plattelandse bevolking van de omgeving uit, en ontelbaar waren de landslieden die een beter levensbestaan in de stad kwamen zoeken.

In de eerste jaren zullen die inwijkelingen weinig of geen moeite hebben gehad om het bescheiden onderdak, waarmede zij zich tevreden stelden, binnen de stadsomwalling te vinden. Doch de inwijking steeg dermate dat de beschikbare grond weldra schaars werd, en dat riep onvermijdelijke grondspeculatie in het leven. Reeds in het derde kwart van de twaalfde eeuw, was die in volle bloei. Niet alleen de op grove winst ingestelde zakenlieden verkavelden hun eigendommen, trokken er enge straatjes en steegjes door en boden aan de arbeiders enkele vierkante meters voor de bouw van eenkamerwoningen aan, maar zelfs het S.-Donaaskapittel liet zich, reeds in het derde kwart van de twaalfde eeuw, door die speculatioeroes meesleuren. Tussen 1170 en 1183 immers gingen de kanunniken tot de verkaveling over van de grond tussen de Hoogstraat en de Steenhouwersdijk-Groene Rei, niettegenstaande graaf Diederik van de Elzas hen die grond had geschonken, met verbod er huizen op te bouwen (18). Vanzelfsprekend hebben de kanunniken niet zelf die verkaveling ondernomen; zij vonden daartoe in Boudewijn Durghis, een grafelijk hofambtenaar, de geschikte handlanger. Deze maakte wellicht van zijn betrekking aan het grafelijk hof gebruik om van de graaf de opheffing van

(18) De oorkonden betreffende die grond werden het laatst uitgegeven door L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes de la Prévôté de Bruges*, dl. II (Brussel, 1887), blz. 22-23 en 24. De daar gegeven datums van die oorkonden zijn betwistbaar. Vgl. over de schenking en de verkaveling: G. de Poerck, *Note sur les accès au „Castrum” de Bruges*. — *Hand. Soc. Emul.*, dl. LXXIV (1931), blz. 158-159.

het bouwverbod los te krijgen, en nam de kosten van de verkaveling en de timmering van de daarbijhorende huizen voor zijn rekening. Daarvoor kreeg hij de twee derden van de opbrengst toegewezen, terwijl het kapittel het laatste derde als zijn winstaandeel bedong.

De wijze waarop B. Durghis bij die verkaveling te werk ging, kan men met vrij grote zekerheid uit de topografie van die grond, en in het bijzonder uit het stratennet afleiden. De straten zijn er inderdaad opvallend smal, en bovendien tussen de Meestraat en de Peerdestraat zo dicht getrokken, dat zij op die plaats alleen ruimte voor uiterst kleine woningen biedt. Blijkbaar heeft B. Durghis, zo weinig grond mogelijk aan de bestrating toegewezen, en het smalle deel van de grond, dat tegenaan de toenmalige stadsvesting (Molenbrug-Groene Rei) lag, aan arbeidershuisjes voorbehouden, terwijl hij het deel van de grond dat het dichtst bij de Burg gelegen was, en een behoorlijke diepte bood, voor de aanleg van burgershuizen met gevel op de Hoogstraat heeft bestemd. Hij zal niet de eerste geweest zijn, die in het opkomende Brugge aan verkaveling deed, en niet de enige die de arbeiders naar de straatjes en steegjes in de nabijheid van de stadsomwalling verwees, zodat het stadsbeeld toen reeds de sociale tegenstellingen, die zich hoe langer hoe scherper ontwikkelden, begon te weerspiegelen: het centrum en de hoofdstraten werden voorbehouden aan de gegoede burgers, die er weldra hun „stenen” deden oprijzen, terwijl de bescheiden eenkamerswoningen van de arbeiders en minder gegoeden zich met de buurten tegenaan de omwalling moesten tevreden stellen.

Nog vóór het einde van de twaalfde eeuw was het toenmalige stadsgebied reeds zo dicht bewoond, dat de nieuwe inwijkelingen zich buiten de omwalling hebben moeten vestigen. In de eerste keure van Brugge wordt

inderdaad melding gemaakt van het huis van een timmerman, Lamkinus, dat vlak buiten de stadsomwalling, op de heerlijkheid van het Praatse gelegen was (19). Het is meer dan waarschijnlijk dat die timmerman die zijn cliënteel in de stad had, en economisch in het stadsleven geïntegreerd was, zich slechts noodgedwongen buiten de stad had gevestigd.

In de eerste helft van de dertiende eeuw groeide de bevolking buiten de stadsomwalling snel aan. Het waren op zeldzame uitzonderingen na arbeiders, die uit de stad verdreven of uit het platteland ingeweken, tegen een karig loon voor de ondernemers in de stad werkten, en gedoemd waren om hun leven lang in armoede en in ellende te slijten. Zij vormden weldra rondom de stad een echte gordel van berooiden en verbitterden, die voor de stad een gevaar werden, dat hoe langer hoe dreigender werd.

Vooralsnog bekommerde niemand zich om de sociale wantoestanden die zich in die buitensteedse arbeiderswijken hadden ontwikkeld, en zag men de bedreiging voor de rust en de orde van de stad niet, die besloten lag in de aanwezigheid van die groeiende massa werklieden, waarop de jurisdictie van de stadsschepenen geen vat had. Zelfs de parochiegeestelijkheid die moest instaan voor de zielezorg, waarvan de behoefte in die buitensteedse arbeidersbuurten het grootst was, draalde om de meest dringende maatregelen te nemen.

Ten slotte is het de reguliere geestelijkheid geweest, die zich het eerst met die wantoestanden heeft ingelaten. In 1234 kwamen zich, dicht buiten de omwalling, ten oosten van de stad, op de weg naar Aardenburg en

(19) In die keure (L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes de la ville de Bruges*, dl. I, Brussel, 1874, blz. 189) worden de grenzen van het stadsgebied bepaald: „usque ad domum Lanikini (: Lamkini) carpentarii supra terram Balduini de Prat”.

Male de Predikheren vestigen (20). Het is wel geen toeval dat het een van de toen nieuwe en dynamische kloosterorden met sociale belangstelling geweest is, die het eerst ter plaatse verscheen. De parochiale geestelijkheid schijnt zich toen nog meer om haar parochianen binnen de stad dan om de arbeiders van de buitenwijken te hebben bekommerd (21). Het is inderdaad opvallend dat in 1239, vijf jaren na de vestiging van de Predikheren, de geestelijkheid van S.-Salvators, erin toestemt het gebied tussen de Burg en de toenmalige stadsomwalling (Verversdijk) tot een zelfstandige parochie onder de aanroeping van de H. Walburga te verheffen, en zodoende uitsluitend aan haar stadsparochianen een doelmatiger zielezorg verschaft (22). Het was zeker niet om zich beter aan het lot van de buitenwijken te kunnen wijden, dat zij dit stadsgebied had afgestaan, want onmiddellijk daarna ontdeed zij zich bij de oprichting van nieuwe parochies van een belangrijk deel van haar buitensteedse gebied.

De oprichting van die parochies wijst een keerpunt aan; zij is inderdaad de inzet van een grootscheepse

(20) G. Meersseman, *Les débuts de l'ordre des frères prêcheurs dans le comté de Flandre, 1224-80*. — *Arch. Fratrum Predic.*, XVII (1947), blz. 5-49, en van dezelfde, *Jeanne de Constantinople et les frères prêcheurs*. — *Ibid.*, XIX (1949), 122-168. Over het klooster te Brugge zal men nog steeds raadplegen: B. de Jonghe, *Belgium Dominicanum*, Brussel, 1719, en voor de eerste oorkonden Miraeus-Foppens. De studie van F. van Caloen, *Le couvent des Dominicains à Bruges* (Leuven, 1903, 35 blz.) en de bijdrage van P. Meulepas, *De Predikheren te Brugge*. — *Bk.*, XLV (1939), blz. 233-237 geven weinig nieuws.

(21) Over de herinrichting van de parochies in en om Brugge tussen 1239 en 1270 gaf A. Duclos, *Bruges...*, blz. 276-279 een korte schets, die nu ten grote dele vervangen is door M. English, *Hoe onze Brugsche parochies tot stand kwamen*. — *Kerkel. Leven*, dl. 1 (Brugge, 1945) nrs. 7-28. Vgl. verder Eg. I. Strubbe, *De parochies te Brugge vóór de XIIe eeuw*, in: *Album English* (Brugge, 1952), blz. 379-380.

(22) Meer in het bijzonder over de St.-Walburgaparochie zal men raadplegen: K. de Flou, *De oude St.-Walburgakerk te Brugge en haar cartularium*. — *Bk.*, XXVII (1921), blz. 200-203, 256-257, 286-287; XXVIII (1922), blz. 19-21, 32-34, 90-92, en 113-117.

herinrichting van de parochiale zielezorg in de buitenwijken van de stad. Het gaat hier inderdaad niet meer uitsluitend om het stadsgebied, het gaat zelfs niet meer om de S.-Salvatorsparochie alleen, maar om de beide parochies die in de zielezorg van de omgeving der stad betrokken zijn. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk dat het hoger kerkelijk gezag zich met die vraag heeft ingelaten.

Het eerst kwam de arbeidersbuurt ten noorden en ten westen van de omwalling aan de beurt. Daar hadden zich wellicht de dichtstbewoonde arbeidersbuurten gevormd en was de behoefte aan parochiale herinrichting het meest dringend. Dat uitgestrekte gebied behoorde ten dele onder de S.-Salvators-, ten dele onder de O.L.V.-parochie. Het deel dat onder S.-Salvators behoorde en waarvan reeds vermoedelijk in het begin van de dertiende eeuw de landelijke parochies van St.-Pieters en St.-Baafs waren afgescheiden, werd, samen met het aansluitende deel binnen de omwalling tot zelfstandige parochie onder aanroeping van St. Jacob ingericht, zodat men voor het eerst een parochie had, waar de buitensteedse arbeiders, zonet de meerderheid, dan toch een belangrijke minderheid waren (23). Het deel dat onder de O.L.V.-kerk behoorde, en ten noorden van de stadsomwalling gelegen, slechts een smalle strook stadsgebied bevatte, werd onder aanroeping van St. Gillis tot een quasi-zelfstandige parochie afgescheiden, en omvatte naast een kleine minderheid poorters, belangrijke arbeidersbuurten en een vrij uitgestrekt platteland (24).

(23) Over de oprichting van de S. Jacobsparochie is geen afzonderlijke studie voorhanden.

(24) E. Rembry, *De bekende pastoors van St.-Gillis te Brugge, 1311-1396, met aantekeningen over kerk en parochie*, Brugge, 1890-1896, XXX + 808 blz. Zie in het bijzonder A. Duclos, *Is St.-Gillis, te Brugge, uit O.L.V. ter Rei genomen?* — *Hand. Soc. Emul.*, LXVIII (1925), blz. 5-20.

Terwijl die herinrichting aan gang was, hadden de Franciscanen een verblijf gevonden in het gebied van de latere St.-Gillisparochie, op de Frerenacker, doch gingen zich in 1246 ten zuiden van de stad, waar zich nu het stadspark uitstrekt, vestigen (25). Zij werden er op de voet gevolgd door de tertiariissen van hun orde, de latere zogenaamde Staelijzersbroeders, die zich aan de verzorging van de behoeftige zieken wijdden, en, in hun onmiddellijke nabijheid, bij de huidige Magdalena-kerk, en dus betrekkelijk ver van de toenmalige stads-omwalling, hun liefdadig werk uitoefenden. Een twintigtal jaren later, in 1266 kwamen de Carmers of Carmelieten zich buiten de omwalling, vlak bij de brug die nog steeds hun naam draagt, vestigen (26), en in 1276 kozen de Augustijnen een verblijfplaats ten noorden van de stad (27).

De vestiging van die kloostergemeenten ging gepaard met de voortzetting van de parochiale herinrichting in de omgeving van de stad. Omstreeks 1270 werd de oostelijke helft van het gebied ten zuiden van de stad op zijn beurt van de O.L.V.-kerk afgescheiden, en kwam de S. Catherina-parochie tot stand (28). Het enige gebied, dat voor zover bekend is, niet bij die

(25) De vestiging van de Franciscanen of Minderbroeders te Brugge is alleen in de hoofdlijnen bekend: vgl. A. Heyse, *Necrologium conventuum Brugensium Fratrum Minorum, 1247-1807*. — *Anal. Franc.*, VIII (Quaracchi, 1947), blz. 1-79. Voeg daarbij P. Declerck, *Bisschop Walter van Marvis en de eerste Minderbroederskloosters in het Bisdom Doornik*. — *Hand. Soc. Emul.*, dl. XCV (1958), blz. 5-24.

(26) Over het klooster van de Carmers raadplege men W.H.J. Weale, *Obituaire du couvent des Carmes à Bruges*. — *Hand. Soc. Emul.*, L (1900), blz. 153-288.

(27) Vgl. over de Augustijnen: A. Keelhoff, *Histoire de l'ancien couvent des Ermites de Saint-Augustin à Bruges*, Brugge, 1869, 397 blz. + pl. (Uitg. Soc. Emul.).

(28) De geschiedenis van de oude St. Catherinaparochie werd kortbondig maar op grond van archiefstukken behandeld door L. Ghys, *De H. Catharinakerk buiten Brugge*. — *Bk.*, XII (1901), blz. 225-229, 240-246 en 289-296.

parochiale herinrichting betrokken werd, is dat van de latere S. Anna-parochie, dat deel van het aloude St.-Kruis uitmaakte (29).

De herinrichting van de parochies in en om de stad was, evenmin als de vestiging van de nieuwe kloosters, bij machte om de onrust van de arbeiders uit de buurten rondom de stad tot bedaren te brengen. Het ging hier niet om verbittering die uit verwaarlozing was ontstaan, noch om ellende die door liefdadigheid te lenigen was. De wantoestanden waren het rechtstreekse en onvermijdelijke gevolg van de sociaal-economische structuur die zich in de opbloeiende stad had ontwikkeld, en waaraan zonder een grondige politieke en sociale hervorming niet kon verholpen worden.

Voor een dergelijke hervorming, die door het openbaar gezag had moeten ingeleid en doorgevoerd worden, was er geen de minste kans. De opbloei van handel en nijverheid had de onvermijdelijke sociale tegenstellingen onder de poorters in de hand gewerkt, en steunend op hun economisch voordeel hadden enkele onder hen zich van de schepenambten en daarmede van de politieke macht meester gemaakt. In 1241 werd de duur van het schepenambt, dat tot dan toe voor het leven werd toegekend, op een jaar teruggebracht. Het was een maatregel waarmede men wellicht beoogde de vorming van een oligarchie te bestrijden, en tevens het aanblijven van onbekwaam geworden of bejaarde schepenen te beletten (30). Doch, daarmede was de machtspositie van de patriciërs eerder verstevigd dan

(29) Over de inrichting van het stadsgebied dat onder de parochie van St. Kruis behoorde en slechts in 1497 als St. Annaparochie van St. Kruis afgescheiden werd, is weinig bekend.

(30) De oorkonde van 1241 werd het laatste uitgegeven door L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. 1, blz. 196-197. Over de betekenis van die hervorming, vgl. H. Van Werveke, *De Steden, Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden*, in: J.A. van Houtte e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. II (Utrecht-Antwerpen, 1950), blz. 386.

verzwakt. Er werd immers uitdrukkelijk bepaald dat alleen de leden van de hanze van Londen, die de groot-handelaars verenigde, tot schepenen konden benoemd worden, zodat de politieke macht van de patriciërs in de stadsregering voortaan uitdrukkelijk door een wettelijke tekst bekrachtigd was.

Het spreekt in die omstandigheden vanzelf dat van de stadsschepenen niets in het voordeel van de arbeiders was te verwachten. Wel hebben sommige patriciërs bijgedragen om de ellende van de arbeiders door stichtingen of schenkingen aan armendissen of gasthuizen te lenigen, maar dat individueel initiatief was aan elke zin voor sociale hervorming vreemd. Ook als groep voelden de schepenen niets voor een dergelijke hervorming. Overtuigd dat de opgang van de stad aan de handel en de nijverheid te danken was, overtuigd ook dat zij en hun voorvaders, de zakenlieden, het geweest waren die de handel en de nijverheid tot bloei hadden gebracht, geloofden zij rotsvast dat iedere afwijking van de sedert jaren gevolgde politiek de welvaart van de stad zou aantasten, en iedere toegeving aan de nieuwe aspiraties verderfelijk zou zijn. Niet alleen tegenover de klachten in verband met de sociale achterstand van de arbeiders, maar ook tegenover de eisen in verband met de politieke onmondigheid van de poorters, die niet tot hun kring behoorden, namen zij een steeds stuggere houding aan. Dat bracht hen weldra in een hachelijke toestand; terwijl het gevaar van de buitensteedse bevolking een steeds dreigender karakter aannam, groeide in de stad zelf de misnoegdheid in de rangen van de poorters. De patriciërs waren ten slotte een kleine minderheid geworden, waarvan de machtspositie in laatste aanleg op het voorrecht om in de stadsregering te zetelen gesteund was. De stadsregering, waarvan zij het monopolium hadden, zou hen ten dienste staan bij het handhaven van hun positie. Het

lag voor de hand dat zij er zouden naar streven de tegenstellingen tussen hun beide tegenstanders, de buitensteedse arbeiders enerzijds en de binnensteedse poorters anderzijds, in de hand te werken, en de strijd niet tegen beide tegelijk zouden aanbinden.

Niet geheel ten onrechte begrepen zij welk voordeel voor hun politieke strijd gelegen was in de sociale tegenstelling tussen de poorters en de buitensteedse arbeiders. Deze betekenden voor de neringdoende poorters een even gevreesd gevaar als voor de rijke patriciërs. Hun aanwezigheid aan de poorten van de stad was een bestendige bedreiging, en zou in geval van oproer even hard de poorters als de patriciërs treffen. Het is meer dan waarschijnlijk met het doel de stad tegen de haar omringende arbeidersmassa te beschermen dat de stadsschepenen tot de inrichting van een burgerwacht overgingen. Daartoe deelden zij het stadsgebied, van de Grote Markt uit naar de voornaamste stadspoorten toe, in zes kwartieren of ambachten (*officia*) in. Het waren het Oudeborgambocht (*off. Veteris Urbis*), het Steenstrateambocht (*Off. Steenstrate*), het Nordambocht (*Off. Nord*), het Cuperambocht (*Off. Cupers*), het Vlamingambocht (*Off. Vlamingorum*) en het Burghambocht (*Off. Urbis*). Het toezicht over de rust en de orde van ieder kwartier werd toevertrouwd aan een hoofdman, die door de stadsschepenen werd aangesteld, en dus onder de patriciërs werd gekozen. De bewaarde bronnen geven, jammer genoeg, geen nadere inlichtingen over de bevoegdheid van de hoofdman en de inrichting van de kwartieren in dat vroege tijdperk (31).

(31) De vermelding van de zes kwartieren of ambachten in de stadsrekening van 1281-1282 (vgl. L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, blz. 327 in voetnoot; de Vlaamse benamingen werden naar de archieftekst verbeterd) bewijst hun bestaan voor de bouw van de tweede omwalling (1297-1300) terwijl hun benaming ontleend aan de plaatsnamen binnen de eerste omwalling op hun bestaan voor de uitbreiding van 1275 wijst.

Na de bouw van de tweede omwalling werden de grenzen ervan tot aan de nieuwe vesting doorgetrokken, waarbij men evenals bij de oprichting, de hoofdstraten volgde. Bovendien stelde men, vermoedelijk in 1305, in ieder kwartier een ondergeschikte rechtbank, met beperkte burgerlijke bevoegdheid in. Daarmede ging het oorspronkelijke karakter van het kwartier ten grote dele verloren, zodat weldra ook de oude benaming ambocht verdween en vervangen werd door de benaming „sestendeel”, die tot aan het einde van de achttiende eeuw zou standhouden.

De inrichting van een burgerwacht was slechts een voorlopig verweermiddel. Aan de bedreiging van de arbeidersbuurten was daarmede niet doeltreffend verholpen. Het gevaar was immers vooral dreigend omdat de arbeiders buiten de stadsjurisdictie gevestigd waren, en daardoor aan het toezicht en het gezag van de stadschepenen ontsnapten.

In de eerste jaren van 1270 rijpte bij de schepenen het denkbeeld dat het doeltreffende middel om meester te worden van de arbeiders in de buitenwijken erin gelegen was deze onder hun jurisdictie te brengen. Daartoe volstond de uitbreiding van het stadsgebied. Dit laatste zou de bestaande buitenwijken moeten omvatten zodat het de schepenen mogelijk werd het laten en doen van de arbeiders te regelen, en bovendien zich over een voldoende ruimte daarbuiten uitstrekken om de vorming van gelijkaardige wijken omheen de nieuwe stadsgrenzen in de toekomst te verhinderen. De uitvoering van dat plan bood tal van moeilijkheden. De jurisdictie van de aan te hechten gebieden lag immers in handen van verschillende heren, die er zouden moeten toegebracht worden, om een dichtbewoond en dus waardevol deel van hun heerlijkheid af te staan. Er zou geduld en volharding en ook overleg en berekening nodig zijn om dit opzet tot een

goed einde te brengen.

De allereerste stap, die zich opdrong, was vanzelfsprekend het vaststellen van de nieuwe stadsgrenzen, want pas wanneer die vast stonden, zouden de schepenen weten welke heren zij voor de afstand van de jurisdictie zouden moeten aanspreken. Daar de vaststelling van de nieuwe grenzen uiteraard een grafelijke aangelegenheid was, wendden de schepenen zich tot de gravin. Deze bezat echter ook de jurisdictie over het grootste deel van het aan te hechten gebied en had bovendien medezeggenschap op het leen van Wouter van Sijsele, waarvan de jurisdictie zich ten dele tot aan de stadsomwalling uitstrekte. De schepenen brachten beide aangelegenheden samen ter spraak bij de gravin; na onderhandelingen waarvan de duur en de bijzonderheden onbekend zijn, kwamen de drie betrokken partijen, de gravin, Wouter van Sijsele en de stad, tot een principieel akkoord. De gravin stemde erin toe het stadsgebied uit te breiden, de jurisdictie die haar binnen het verruimde stadsgebied toekwam, af te staan, en de verkoop van de rechten van Wouter van Sijsele aan de stad te bekrachtigen (32).

Het eerste en voornaamste punt, de uitbreiding van het stadsgebied, bracht bij de uitvoering geen moeilijkheden mede. Evenals enkele jaren vroeger te Ieper (33), stelde de gravin te Brugge twee voorname heren uit haar omgeving aan om de nieuwe grenzen door het

(32) De enige bron over de uitbreiding van 1275 is de oorkonde van 6-12 mei 1275, waarvan men de beste uitgave kan vinden bij L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. V. Syssele, Thourout, Watervliet*, Brussel, 1892, blz. 32-35.

(33) Vgl. de oorkonde van 2 april 1269/1270 uitgegeven door J.J. Lambin, *Geschiedkundige onderzoekingen op de aloude aanstellingen van den voogd en van de schepenen en raeden der stad Ypre, Ieper*, 1815, blz. 57-58, die niet dezelfde is als deze van dezelfde datum, uitgegeven door L. Gilliodts-van Severen, *Sources et développement de la Coutume d'Ypres*, dl. II, Brussel, 1908, blz. 30-32.

plaatsen van palen nauwkeurig aan te wijzen. Zij belastte daarmede haar raadsheer Rogier van Mortagne en haar ontvanger-generaal, Filips van Broekburg (34).

Het tweede punt, de afstand van de jurisdictie in het nieuwe gebied door de gravin en door haar leenman Wouter van Sijsele, liep niet zo vlot van stapel. Het gold immers de jurisdictie aldaar op haar waarde in geld te schatten, en de wijze te bepalen waarop het geschatte bedrag zou moeten vereffend worden. Men kwam herhaaldelijk bijeen zonder enig resultaat te bereiken, zodat partijen eindelijk overeenkwamen zich te onderwerpen aan de uitspraak van drie scheidsrechters-deskundigen waarvan iedere partij er een zou aanwijzen. De keus van de gravin lag voor de hand; zij benoemde Filips van Broekburg, haar ontvanger-generaal die, alreeds betrokken bij de afpaling, volmaakt op de hoogte van de zaak was; de stad deed beroep op Jan Bonin, lid van een der voornaamste patriciërs-geslachten, die ervaring in financiële zaken had en bovendien een hoog aanzien genoot; Wouter van Sijsele eindelijk stelde Arnoud Voet aan, een van zijn onderhorigen die, gevestigd op het deel van de heerlijkheid waarover het ging, een man van jaren en van ervaring was; hij had immers destijds als jonge klerk in dienst van de grafelijke prothonotarius Wouter van Kortrijk een soliede opleiding inzake bestuur en openbaar beheer genoten, en was de man die de weg voor de Predikheren in de buitenwijk van de stad had geopend (35). In 1275 kwam de uitspraak : zij werd op maandag 6 mei namens

(34) Over Filips van Broekburg, vgl. Th. Luykx, *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinoepel (1244-1278)*, Brussel, 1961, blz. 65-89 en meer in het bijzonder over de afpaling van het Brugse stadsgebied, blz. 78.

(35) Een korte levensschets van Arnoud Voet vindt men in : Eg. I. Strubbe, *Egidius van Bredene (11... - 1279). Grafelijke ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie*, Gent, 1942, blz. 44, n. 1 in fine.

zijn medescheidsrechters door Filips van Broekburg in plechtige zitting van de vierschaar te Brugge bekend gegeven. Het zal wellicht enige tijd hebben geduurd vooraleer de scheidsrechters eenstemmigheid hadden bereikt. Wel schijnt de vergoeding die aan de gravin toekwam, geen bijzondere moeilijkheden te hebben verwekt; men enigde zich op de ronde som van 2500 lb. vl. De vergoeding voor Wouter van Sijsele daarentegen kostte blijkbaar veel discussie; zijn eisen waren bijzonder hoog, want hoewel het gebied, waarvan hij de jurisdictie afstond, niet eens de helft van dit van de gravin bedroeg, waren zijn eisen bijna dubbel zo groot. Hij moet in Arnoud Voet een bijzonder knappe en hardnekkig onderhandelaar hebben gehad, daar deze van zijn medescheidsrechters niet alleen een bedrag van 4000 lb. vl. wist los te krijgen, maar bovendien 30 lb. vl. voor Wouter's zuster, 150 lb. voor de kinderen van Wouter's overleden broeder, en zelfs 20 lb. voor een bastaardkind van die laatste. Niettegenstaande die schitterende uitslag weigerde Wouter van Sijsele het ereloon van zijn vertegenwoordiger-scheidsrechter voor zijn rekening te nemen, en deze zag zich verplicht zijn medescheidsrechters te verzoeken een afzonderlijk bedrag van 100 lb. vl. voor zijn moeite en kosten van scheidsrechter in de uitspraak te bedingen. In het totaal beliep het bedrag voor de afstand van Wouter's rechten aldus 4300 lb. vl.; gevoegd bij de 2500 lb. vl. voor de gravin, maakte dat voor de stad de aanzienlijke som van 6800 lb. vl.

Na die uitspraak, die tot meerdere zekerheid op 12 mei door de toekomstige graaf, Gwijde van Dampierre, bekrachtigd werd, kwam de afkoop van de jurisdictierechten van de overige heren aan de beurt. De zaak nam weliswaar enige tijd in beslag, maar was praktisch in 1290 na de afstand van de visrechten op de Rei door de heer van Assebroek, op één uitzondering

na, geregeld (36). Die uitzondering betrof de rechten van de S. Donaasheerlijkheid (37); de pogingen van de stad om ook in het bezit van die rechten te komen leden echter schipbreuk, en werden blijkbaar naderhand niet meer hernomen, zodat de enclaves van het Proosse en het Kanunnikse in de stad tot 1795 bewaard bleven (38).

De uitbreiding van het stadsgebied, door de afpaling vastgesteld, was aanzienlijk (39); op een afstand van anderhalve en op sommige plaatsen zelfs van twee kilometer kwam het gebied rondom de bestaande omwalling onder de stad. Niet alleen waren de arbeidersbuurten voortaan aan de jurisdictie van de schepenen onderworpen, maar bovendien was het ontstaan van nieuwe buitenwijken in de toekomst volledig uitgesloten. Men beschikte immers in de nieuwe stad over een praktisch onbeperkte vestigingsruimte, en de afstand tussen de nieuwe grens en de oude stadskern, die op vele plaatsen een uur gaans bedroeg verijdelde iedere poging tot vorming van nieuwe buitenstedse wijken. De magistraat had bij de uitbreiding van het stadsgebied ruim voor de toekomst gezorgd.

De stad vertoonde na die uitbreiding een volledig nieuw uitzicht en een opmerkelijke verscheidenheid. Het meest opvallend was de tegenstelling tussen de bebouwde agglomeratie en de landbouwgronden in de stad. Het genaaste gebied, dat zich tot bij de kerk van

(36) A. Duclos, *Bruges, Histoire et Souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 95.

(37) Zie nu over die heerlijkheid in het algemeen, de inleiding in J. Maréchal, *Inventaris van het Archief der Proosdij van Sint-Donaas te Brugge*, Brussel, 1960, blz. VI-IX.

(38) Nadere bijzonderheden over de afkoop vindt men in de bijdrage van J. de Smet, *De evolutie van het Brugse stadsgebied*, hierboven blz. 90-99.

(39) De begrenzing vindt men nader aangegeven in de voormelde bijdrage, blz. 93, waar men de verwijzing vindt naar de duidelijke kaart bij Warnkoenig-Gheldolf. Vgl. ook de kaart bij A. Duclos, *Bruges...*, tussen blz. 80-81.

St.-Kruis en van St.-Michiels uitstreckte, bestond inderdaad voor een zo aanzienlijk deel uit landbouwgronden, dat de agglomeratie slechts een derde van het nieuwe stadsgebied innam. Dit territoriale overwicht van de landbouwgronden was echter van gering belang, en bleef zonder merkbare invloed op de stadsregering. Veel belangrijker was in dat opzicht, de topografische samenstelling van de bebouwde agglomeratie. Daarin kan men nog duidelijk de tegenstellingen erkennen die de historische ontwikkeling had doen ontstaan.

Vooreerst was er de Burg, die door een eigen omwalling afgescheiden en beschermd, een grafelijk eiland in het hart van de stad vormde. Daar voerden de graaf en het kapittel van S.-Donaas de heerschappij; de stads-magistraat had er geen zeggingsrecht en de inwoners stonden er niet onder de jurisdictie van de schepenen. Van het bolwerk van anderhalve eeuw geleden was er weinig overgebleven (40). Het vertrek van de graaf en de afkoop van het burggraafschap hadden het verval ingeluid en er het levenssap uit onttrokken. Midden de stad in volle ontwikkeling was de Burg een wegtanende grootheid van weleer. De omwalling en de toegangspoorten, hoe verwaarloosd ook, maakten er nochtans nog steeds de versterkte plaats bij uitstek in de stad van.

Naast de ingesluimerde Burg, vormde de Grote Markt het dynamisch centrum van de stad. Daar verhief zich het stadsgebouw bij uitstek, de hallen met het belfort, waar de vertegenwoordigers van de beide grootmachten van het stadsleven, de politiek en de economie, samenkamen en thuis waren. In de hallen die naar het voorbeeld van Ieper, tegelijk koophalle en stadhuis waren, kwamen niet alleen de zakenlieden bijeen, om er hun zaken af te handelen, maar was ook het stadsbestuur

(40) A. Duclos, *Bruges...*, blz. 128.

gevestigd. Daar waren de archieven met de kostbare stadsprivileges opgeborgen, daar hielden de schepenen hun vergaderingen, daar werd de vierschaar gespannen en recht gesproken (41), daar ook had de afkondiging plaats van de stadsordonnanties, die hun naam van „hallegeboden” eraan te danken hadden.

Naast de Burgplaats en de Grote Markt strekte zich het oude stadsgebied uit. Daar waren de hoofdstraten met hun brede aanleg die zij aan hun oorsprong van landweg te danken hadden, praktisch uitsluitend door de ruime woningen van de rijke poorters ingenomen, en waren de enge straten en steegjes, die hoe dichter men de stadsomwalling naderde, des te talrijker waren, door de bescheiden houten huizen van de ambachtslieden en de schamele „camers” van de arbeiders bezet.

In het nieuwe stadsgebied hadden zich omheen de stadsomwalling echte volkswartieren ontwikkeld. De meer dan bescheiden betimmeringen, waarin de arbeiders gehuisd waren, beheersten er het stadsbeeld, en de enkele voorname grondbezitters, zoals Arnoud Voet buiten de Molenbrug, Hendrik Tobbin in de Braambrug en Hendrik Ram op St.-Gillis, die er metterwoonst gevestigd waren (42), vermochten het algemeen karakter van die voorsteden niet te beïnvloeden.

De vereniging van de arbeidersbuurten met de stad plaatste de patriciërs voor een netelig politiek vraagstuk. Nu de werklieden en de poorters aan eenzelfde gezag waren onderworpen, gold het ten alle prijze te verhinderen dat de politieke tegenstand van de enen en

(41) De kroniek van de St. Andriesabdij verklaart uitdrukkelijk bij de brand van de halletoren : „quedam turris lignea que foro adherebat, in qua et iudicia exercebantur et ipsius ville privilegia conservabantur”. W.H.J. Weale, *Chronica Monasterii Sancti Andreae iuxta Brugas*, Brugge, 1868, blz. 87.

(42) Zie over A. Voet, noot 35; over H. Tobbin, het aldaar vermelde werk, blz. 72, n. 4, en over H. Ram, *ibid.*, blz. 72, n. 3.

de sociale misnoegdheid van de anderen tot de vorming van een aaneengesloten oppositiepartij zouden leiden. De patriciërs hebben er wellicht op gerekend dat de poorters hun dierbare economische belangen niet aan hun eerzuchtige politieke betrachtingen zouden opofferen, en zich niet tot een bondgenootschap met de arbeiders zouden laten bewegen. Zij meenden wellicht, en niet ten onrechte, op de instemming van de poorters te kunnen rekenen bij het onder bedwang brengen van de arbeiders in de aangehechte gebieden door het uitvaardigen van een nieuwe reglementering. Onmiddellijk na de aanhechting inderdaad hebben de schepenen de arbeidsregeling, die naar men mag vermoeden reeds vroeger bestond, aan een herziening onderworpen met het doel de heerschappij van de werkgever over zijn werklieden te verstevigen (43). De ambachtsdwang, die zij aan de werklieden opdrongen, scheen hen een geschikt middel tot kneveling en een afdoende wapen ten dienste van de werkgevers. Zij aarzelden zelfs niet de inwoners van het aangehechte gebied, dat onder Sijsele had behoord, als tweederangsburgers te behandelen (44).

De wig, die zij daarmede tussen de poorters en de arbeiders hadden gedreven, zou nochtans niet aan hun verwachtingen beantwoorden. De toenadering tussen

(43) Over de arbeidsregeling te Brugge zal men de bronnen inzake de draperie raadplegen in de uitgave G. Espinas en H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'industrie drapière en Flandre*, dl. I (Brussel, 1906), blz. 342-608 en dl. IV (Brussel, 1924), blz. 2-37. Een algemene studie, op vergelijkende grondslag gaf C. Wijffels, *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant*, Brussel, 1951, meer in het bijzonder te Brugge, blz. 61-69; 86-87; 126-131.

(44) In de klacht die vermoedelijk in 1280 door de „meentucht van Brugghe” aan de graaf voorgelegd werd, heet het: „Vort, betoghet die meente dat die van den Zieclischen ghevriet waren gheliec dien van der poert, ende hierof hebben sie langhe veronrecht iwesen”. L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, blz. 234-235.

hun beide opposanten kwam inderdaad eerder tot stand dan zij gevreesd hadden en om een reden die zij wellicht niet hadden voorzien.

De aanhechting van het nieuwe gebied bracht immers zware uitgaven mede. Niet alleen moesten de bedragen die door de uitspraak van 1275 waren vastgesteld, vereffend worden, maar bovendien vergde de urbanisatie van de buitenwijken, met de noodzakelijke uitvoering van bestrating en andere openbare werken, aanzienlijke sommen. Om hun begroting in evenwicht te houden, zagen de schepenen zich verplicht nieuwe belastingen in te voeren; zij deden het onder de vorm van accijnzen, die als verbruiksbelasting, het gemakkelijkst te innen waren; daarmee troffen zij in hoofdzaak de arbeiders, maar in zekere mate ook de ambachtslieden en de poorters. De misnoegdheid die door die verhoogde belastingsdruk ontstond, leidde tot de verdenking van geldverspilling door de schepenen (45). In die verdenking of verdachtmaking hadden de poorters een doeltreffend middel gevonden om de nagestreefde medezeggenschap in het stadsbestuur te eisen, en tevens een verwijt in omloop gebracht, dat bij de arbeiders een gewillig gehoor vond. De patriciërs namen tegenover het dreigende gevaar een stugge en afwijzende houding aan; de schepenen weigerden rekenschap over hun financieel beheer te geven, en bekrachtigden daarmee in de openbare mening de gegrondheid van de verdenking die op hen woog.

Dat was bijzonder onhandig; de nieuwe belastingen drukten immers zowel op de arbeiders als op de poorters, en wekten bij beiden eenzelfde verbittering, zodat

(45) In de kiacht in voorgaande noot vermeld heet het : „Vort, betoghet die meente dat noit ne was so suaer assise als nu es, ende dat sie willen wesen over die rekeninghe, ende willen weten waer dit goed es ivaren, ende sie synt oec sculdich te wetene van jare te jaren, omdat siet ghelden”. *Ibid.*, blz. 233.

beiden elkaar vonden in een gemeenschappelijke actie tegen het financieel beheer van de patriciërs. De gevreesde toenadering was werkelijkheid geworden, en de positie van de schepenen onhoudbaar. Desniettemin weigerde de magistraat een duimbreed toe te geven. De belastingsdruk bleef onverminderd gehandhaafd en de verantwoording van de stadsfinancien werd halstarrig geweigerd. Die onverzettelijke houding moest onvermijdelijk tot een opstand leiden. Deze brak inderdaad in 1280 los, en bleef in de geschiedenis onder de benaming Moerlemaai bekend. Zowel de poorters als de arbeiders namen eraan deel, de enen als leiders, de anderen als handlangers (46). Zoals gewoonlijk in dergelijke omstandigheden was het de volksklasse die zich aan uitpattingen te buiten ging. Wellicht is de bekende brand van het belfort, zetel van de gehate stadsmagistraat, het werk van de oproerlingen geweest; in ieder geval deden deze tal van huizen in de vlammen opgaan, sloegen aan het plunderen, dwongen de schepenen tot aftreden, en stelden op eigen gezag een nieuw stadsbestuur aan. Tal van partijgangers van de patriciërs werden, bij gebrek aan de leiders die de vlucht hadden genomen, gevankelijk opgeleid (47).

De gewapende tussenkomst van de graaf stelde een einde aan de wanordelijkheden; doch na het vertrek van de graaf, laaiden deze opnieuw op, en werden het volgende jaar krachtdadig onderdrukt. In 1281 was de rust

(46) Over de poorters die aan de opstand deelnamen, en er zelfs blijkbaar een leidende rol in vervulden, vermeldt de kroniek van de St. Andriesabdij (ed. cit., blz. 88) Boudewijn Priem, Jan en Lambrecht Danwilt, Jan Copman en Lambert Lam, die door de graaf terechtgesteld werden.

(47) Vgl. het mandament van Robrecht van Nevers aan de opstandige Bruggelingen („au commun de le vile de Bruges et as maistres qui les gouvernent et a tous ceaus qui a eaus se tienent et vourront tenir”) waarin hij hen hun uitpattingen verwijt. De tekst bij L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, blz. 239-240.

in de stad voorgoed hersteld.

Het oproer had op de schepenen en hun aanhangers diepe indruk gemaakt. Uit de opstand was gebleken hoe weinig de schepenen en het stadsgezag tegen de volksoptewellingen vermochten. Op de hallen, waar zij de speelbal van de opgeruide massa waren geweest, hadden zij zich in de onmogelijkheid gezien om zelfs maar te pogen weerstand te bieden. Het lag voor de hand dat de schepenen, na de onderdrukking van het oproer in 1280 en ten aanzien van de verbitterde stemming bij een groot deel van de bevolking, naar een middel zouden uitzien om de herhaling van een openbare vernedering en gezagsbespottung onmogelijk te maken.

De hallen die, op de Grote Markt gelegen, langs alle zijden konden bestormd worden, waren wegens hun uitgestrektheid niet in behoorlijke staat van verdediging te brengen. Nu het gebouw toch heropgericht moest worden, was gelegenheid om stadhuis en markthalle te scheiden, en de zetel van het stadsbestuur naar een veiliger plaats over te brengen. De schepenen hoefden daartoe niet ver te zoeken; zij vonden de gedroomde gelegenheid in de verwaarloosde grafelijke gebouwen op de Burg. Inderdaad, de vestiging binnen de burchtomheining, die nog steeds slechts door toegangspoorten te bereiken was, bood uitnemende waarborgen. Het volstond immers in geval van oproer de burgpoorten te sluiten om zich te verschansen en zegevierend het hoofd aan de opgeruide massa te kunnen bieden. Het besluit lag voor de hand: het afgebrande gebouw op de Grote Markt zou als markthalle herbouwd, en de stadsdiensten naar de Burg overgebracht worden.

De onderhandelingen met de graaf, die voor het ingebruiknemen van de beoogde gebouwen noodzakelijk waren, schijnen geen moeilijkheden te hebben veroorzaakt. De graaf stond het praktisch overbodig geworden gijsselhuis in gebruik aan de stad af, en deze vestigde er

vermoedelijk in 1280 de zetel van haar bestuur en haar justitie. Daarmede was Brugge een der eerste steden in Vlaanderen waar het stadhuis in een afzonderlijk gebouw, los van de markthalle ingericht werd (48). Andere diensten werden weldra naar de omgeving van het nieuwe stadhuis overgebracht, zodat het zuidelijke deel van de Burgplaats, dat tot voor korte jaren een verlaten plek was, nu het centrum van een bedrijvig bestuur werd.

Intussen was niets ondernomen om het nieuwe stadsgebied tegen militaire ondernemingen van buiten-uit te beveiligen. De oude omwalling lag nu midden-in de kern van de stad; langs beide zijden door behuisd gebied omgeven, was zij als vesting onbruikbaar geworden. De politieke strijd die nog steeds voortwoelde, zal de aandacht van de schepenen zo zeer hebben beheerst dat zij geen oog hadden voor de gevaren die de stad van buiten uit bedreigde. Ook toen in 1297 Filips de Schone zijn legermacht naar Vlaanderen stuurde en de koning van Engeland einde augustus naar Brugge kwam om er de militaire mogelijkheden na te gaan, moest die laatste vaststellen dat niet alleen de politieke twisten bedenklijke vormen hadden aangenomen, maar dat de stad geen vestingen bezat. Hij achtte militair verweer onmogelijk en liet Brugge aan haar lot over (49). Een maand later drongen de Franse legers, na Rijsel te hebben bezet, verder in de richting van het noorden door, en

(48) Over de scheiding tussen de koophalle en het stadhuis in Vlaanderen en omliggende landsheerlijkheden, vgl. M. Battard, *Beffrois, halles, hôtels de ville dans le Nord de la France et la Belgique*. Préface de J. Lestocquoy, Arras, 1948, blz. 50 en 60; F. L. Ganshof, *Les halles et le beffroi de Bruges*, in *Congrès archéologique de France, 1962, Flandre*. Parijs, 1962, blz. 16-28.

(49) „Veniensque (sc. Edwardus, rex Anglie) primo Brugas, invenit majores ville non concordas comiti suisque cum illis de villa discordantibus, et videns quod villa esset sine munitionibus, recessit inde”. F. Funck-Bretano, *Annales Gandenses. Nouvelle édition*, Parijs, 1896, blz. 5.

bereikten Ingelmunster. Brugge begreep dat alle weerstand nutteloos zou zijn, en stuurde een gezantschap naar de koning om de stad over te geven. Niet zodra was de koning meester, of hij gaf bevel de stad door het bouwen van een ringvesting militair houdbaar te maken (50). De uitvoering van dat bevel volgde spoedig, en bracht te Brugge de tweede stadsomwalling tot stand, die het stadsbeeld tot in de negentiende eeuw zou beheersen (51). Dat de Franse krijgslieden die de hoge leiding van de vestingbouw hadden, bij het tracé van de nieuwe omwalling uitsluitend militaire overwegingen hebben laten gelden, lijdt geen twijfel. Zij hebben zich dan ook niet om de stadsgrenzen, die in 1275 waren vastgesteld, bekommerd, maar wel om de bestaande agglomeratie. Het ligt immers voor de hand dat de weerbaarheid van de nieuwe vesting het bestaan van een vlak terrein vooraan de omwalling vereiste, en daarom buiten de bebouwde agglomeratie moest worden aangelegd. Blijkbaar heeft men de uiterste punten van de bebouwde agglomeratie verbonden, en het eivormig tracé dat men daarmee bekwam, omsloot in de omwalling uitgestrekte onbebouwde gebieden. Deze waren zo ruim dat binnen de stadswallen bouwgronden voor onafzienbare tijd beschikbaar waren. Inderdaad, van de veertiende eeuw af steeg de groei van de stad niet meer met hetzelfde tempo als vroeger, en toen op het einde van de vijftiende eeuw het verval bezegeld was, waren nog uitgestrekte gebieden binnen de stadsomwalling onbebouwd gebleven. In de volgende eeuwen en tot het einde van de negentiende eeuw toe, volstonden zij om aan de bescheiden behoeften naar nieuwe bouwgrond in de stad te voldoen.

(50) „Feceruntque barones regis, incipere fieri fossatum circa eam (sc. villam Brugensem)”. *Ibid.*, blz. 6.

(51) Vgl. F.L. Ganshof, *Stadsontwikkeling...*, blz. 51-52, 55-56 en 63 met de aldaar vermelde literatuur.

De bouw van de tweede omwalling, hoewel uitsluitend als militair bolwerk aangelegd, had voor de verdere ontwikkeling van het stadsbeeld belangrijke gevolgen. Het stadsgebied, waarvan de grenzen in 1275 waren vastgesteld, werd door de omwalling met haar dubbele rij grachten en haar monumentale poorten in twee scherp afgelijnde delen gescheiden. De sociaal-economische tegenstelling, die in het stadsgebied van 1275 voorhanden was, werd door de nieuwe omwalling, niet alleen versterkt, maar bestendigd. Binnen de wallen ontwikkelde zich voortaan het rijk gedifferentieerde stadsleven, daarbuiten bleef het landelijke bedrijf heersen. Handel en nijverheid drukten hun stempel op het leven binnen de stadsmuren, terwijl het stadsgebied buiten de stadswallen sociaal-economisch bij het platteland aanleunde. Hoewel in rechte tussen beide gebieden geen onderscheid voorhanden was, toch stond de sociaal-economische tegenstelling de vorming van een saamenhorigheidsgevoel tussen beide gebieden in de weg. Ook toen op het einde van de achttiende eeuw de Fransen ertoe overgingen de grenzen van de gemeenten vast te leggen, had er niemand bezwaar tegen dat het Brugse gebied buiten de omwalling dat nochtans sedert vijf eeuwen deel uitmaakte van de stad, zonder er nochtans in geïntegreerd te zijn geweest, naar de randgemeenten overgeheveld werd.

E. I. STRUBBE